

Esztergom, a Magyar Sion – a királyi és egyházi székhely

A város a római birodalom részeként a Duna-menti limes keleti oldalán Solva néven ismert, majd a Strigonium, Gran, Esztergom elnevezést kapta. Kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően emelkedett ki és nem véletlen, hogy a honfoglaló magyar törzsek közül Árpád fejedelem családja itt telepedett meg. Esztergom a középkorban különböző városokból tevődött össze, de hozzá tartoztak a városkörnyéki települések is, míg végül közigazgatásilag egységes város 1895-ben jött létre.

A várhegyen született Szent István (969 körül–1038), itt időzött nevelőként Szent Adalbert és itt történt 1000. karácsonján István királlyá koronázása a II. Szilveszter pápától küldött jelvényekkel. Ez az esemény az önálló, keresztény államiaság megteremtését jelentette, és ehhez járult egyházi szempontból az önálló egyházszerkezet létrehozása a ravennai zsinat 1001. évi rendelkezése értelmében¹, amely lehetővé tette az esztergomi érsekség² felállítását. A város ténylegesen nem csupán királyi székhely, hanem eszmeileg évszázadok alatt a „Magyar Sion”-ná vált. A Szent István-i Intelmek szerint a királyi trónt a főpapok rendje ékesíti³, és az esztergomi érsek ennek értelmében különböző, koronként változó egyházi és világi méltóság⁴ viselt – főpásztor volt nagy kiterjedésű egyházmegyéjének, 1239-től magyar primásként a magyar egyház feje és atyja, a király koronázója, a királyi tanács tagja, kancellár, királyi helytartó, Esztergom megye örökös főispánja, praedialis nemesség adományozója, az állami pénzverés tisztaságáért felelős pisetarius, 1714-től a hercegprimási cím viselője, a püspöki kar elnöke és nem egyszer a bíborosi kollégium tagja.

Esztergom Magyarország legjelentősebb városa volt a középkorban. A Várhegy északi felén, ennek ormán helyezkedett el az érseki palota és a Szent István protomartir templom,

¹ Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 202–203. old.; – Györffy György: István király és műve. Budapest 1983. 178. old.; Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I. Budae 1829. 274–280. old.; – Hartwicus: Vita S. Stephani regis primis et apostoli Ungarorum. in Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae. III. Budapestini 1938. 2586. old.

² cf. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. Ferdinandus Knauz – Crescens Ludovicus Dedek–András Hegedűs: I–IV. Strigoni–Budapestini. 1874–1999. old.; Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. I–II. f. Esztergom 1863–1866.; Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest 1871.; – Esztergom vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) Szerk. Borovszky Samu. Budapest é.n.; – Purpura Pannonica sive vitae, et res gestae S.R.E. Cardinalium. Claudiopoli 1746. – Nicolaus Schmitt: Archi-episcopi Strigonienses compendatio dati I–II. 2. Tyrnaviae 1758.; – Franciscus Babay: Archiepiscopi Strigonienses de utraque reipublicae praeclara meriti compendio metrico deducti. Tyrnaviae, é.n.; – Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól. Georgius Széless: Rudera ecclesiarum unius cathedralis S. Adalberti M. alterius collegiatae ecclesiae divi Stephani prothomartiris in arce Strigoniensi existentia descripta. Esztergom 1998.; – Johannes Nep. Mathes: Arx Strigoniensis ejusque res memorabiles veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigoni 1827.; Török János: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. I–II. Pest 1859.; – Meszlényi Antal: A magyar hercegprimások arcképsorozata. (1707–1945). Budapest 1970.

³ S. Stephanus I. rex Hungariae Decretorum Lib. 1. in Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae. III. Budapestini 1938. 2168.

⁴ Késmárky István: Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai. Budapest 1896.

amelyet a X. században Géza (945 körül–997) nagyfejedelem építtet. Miután Szent István király felépítette 1010–1020 körül az új – Szent Adalbert és valószínűleg Szűz Mária oltalma alá helyezett – székesegyházat,⁵ a régi templom az érsek házikápolnája lett. A Várhegyen terült el az esztergomi székeskáptalan háza is. A társaskáptalanok később jöttek létre, így legkorábban a szenttamási prépostság, amelynek temploma 1173–1204 között épült. Ezt követte a XIII. századi szentgyörgymezei, végül a Szent István által építtetett templom köré 1391-ben Kanizsai János érsek (1387–1418) szervezte meg a prépostságot. Mindhárom testület feje a prépost, akik betagozódtak a főszékesegyházi káptalanba.

Az esztergomi főszékeskáptalan⁶ büszkén vallotta magát Szent István-i eredetűnek, amely az esztergomi érsek tanácsadója és a Szent Adalbert székesegyházban liturgiát végző testület volt, a káptalani iskola tanári karát adta és a király megbízásából a közigazgatásban évszázadokon át hiteleshelyi tevékenységet végzett. A főszékeskáptalan élén állt a nagyprépost és tagjai voltak az olvasó-, éneklő- és örkanonokok mellett az említett ún. kisprépostok, továbbá a főesperesek, akik az egyházmegye igazgatásában vettek részt, és végül az káptalani iskolában tanító magisterek.

A város lakói között ezen túlmenően megtalálhatók a szerzetesi és lovagrendi közösségek is, amelyek a tudomány, a térítés, a szegénység terén tevékenykedtek, illetve teljes visszavonultságban szentelték életüket a kereszténységért.⁷ A legkorábban jelentek meg a szigeten a bencés apácák, akiknek a monostora a XI. századtól kezdve megtalálható. A cisztereket a XII. században Géza és III. Béla telepítette le, a domonkosok – valószínűleg hazánk első – monostora itt kapott otthont és az első ferencesek 1227-ben tartományi központjukat itt hozták létre. Esztergomi kanonokként élt e városban Özséb (1238–1270), az egyetlen magyarországi szerzetesrend, a pálosok megalapítója. A lovagrendiek közül a johannita ispotályos rend 1150 körül telepedett le, amely hadakozáson kívül betegápolással is foglalkozott. III. Béla nejétől, Antiochiai Annától ugyanis ajándékkal kapták az esztergomi Hévizet, az ország első közfürdőjét és mellette kórházat alapítottak. E mellett hiteleshelyi tevékenységet fejtettek ki és náluk őrizték az 1222-es Aranybulla egyik példányát.⁸ Az ágostonrendi vilhelmiták Szent Anna monostorát 1262-ben Hermann comes alapította, amely rendnek felejthetetlen érdeme, hogy főiskolát tartott fenn. Oly gazdag volt a város kolostorokban és templomokban, hogy a középkor folyamán 30 templommal büszkéllkedhetett.

Esztergom a kettős székhely következtében virágzott fel mind gazdasági, mind szellemi síkon és ez érvényesült egészen a tatárjárásig. Uralkodók fordultak itt meg, akik messze földre elvitték a város jó hírét. Boleszláv lengyel fejedelem 1000 körül látogatást tett Szent István királynál, majd 1147-ben VII. Lajos francia király kereszties hadainak élén örvendhetett Géza király szívélyes fogadtatásának, Oroszlán Henrik szász herceg 1173-ban kereszteshadaival szintén időzött e városban, akárcsak Barbarossa Frigyes, aki 1189-ben élvezte III. Béla. király vendégszeretétét.⁹

Az esztergomi érsekek sorát a Rómában felszentelt Domonkos (1000?–1002) főpásztor nyitotta meg. A magas műveltségű érsekek között található a párizsi egyetemen végzett szentéletű főpap Bánfy Lukács (1158–1181), aki elődjeinek nyomdokán haladva tartományi zsinatot hívott össze Esztergomban.¹⁰ Szintén kiváló tudós hírében állt Jób érsek (1185–1203), aki a konstantinápolyi pátriárkával levelezett a skizma megszüntetése végett, és a kortárs vértanú, Becket Szent Tamás emlékeztére megszervezte a szenttamási prépostságot. A leégett székes-

⁵ Horváth István–H. Kelemen Márta–Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 5.) Budapest 1979. Passim.

⁶ Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. Ed. Kollányi Ferenc. Történelmi Tár 1901. 71–106. old., 239–272. old.; Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900. VII.; Beke Margit: Esztergomi kanonokok (1900–1985) Unterhaching 1989. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae X./11.

⁷ Horváth–H. Kelemen–Torma passim, Dercsényi Dezső–Zolnay László: Esztergom. Budapest 1956. 21. old.

⁸ Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom 1900. 2. old.

⁹ Dercsényi–Zolnay I.m. 16. old.

¹⁰ Zsinatokra cf. Carolus Péterffy: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae concelebrata I–II. Posonii 1742., Decreta et acta concilii Provinciae Strigoniensis a. Domini 1858 celebrati. Pestini 1859.

egyház első nagyszabású újjáépítését ő végezte el, aminek szépségét a Porta Speciosa elnevezés hirdette. A primás név első viselője a királlyal együtt nevelkedett Rátót nembeli Mátyás (1239–1241) IV. Béla király kedveltje, akinek tanácsára mindig hallgatott, és a tatárok elleni küzdelemben, a muhi csatában keresztény hitéért és hazájáért életét áldozta. Míg az érsek a csatában elesett, a tatár veszedelem 1241-ben Esztergomot –, amelynek szépsége „minden egyes várost felülmúlt”¹¹ – sem kímélte meg, mert a várost elfoglalták, de a várat Simon ispán hősiiesen megvédte.

Az egyházi székhely Esztergomban

IV. Béla király a tatárok újabb betörésétől való félelmében Budára tette át székhelyét és 1249-ben az egész várat a királyi palotával és minden tartozékával átadta az esztergomi érseknek, ezzel Esztergom megszűnt királyi központ lenni.¹² Az új adomány azt jelentette, hogy ettől kezdve az esztergomi érseknek nem csupán a székesegyháznak és a régi primási palotának a gondját kell viselnie, hanem az egész várnak.

Az érsek általános pompás udvartartásra rendezkedtek be, amelynek költségeihez hozzájárulhatott földbirtokaik jövedelme, hiszen Esztergom vármegye örökös főispáni tisztségét is évszázadokon át viselték, de ez kötelezettségekkel is járt. Lodomér érseknek (1279–1298) például külön nádora, ítélmestere és kancelláriája volt.¹³ Azonban, ha a helyzet úgy kívánta, országos és egyházi ügyek miatt elhagyták székhelyüket. Bicskei Gergely (1298–1303) érsek így került Anagnina, ahol VIII. Bonifác pápa védelmében trónszámolya előtt koncolták fel a Colonna grófok.

A XIV. században a vár több ostromot élt át, amelynek következtében a székesegyházat helyre kellett állítani. A Telegdi Csanád (1330–1349) nevéhez fűződő bővítés és gótikus átalakítás oly pompásan sikerült, hogy Nagy Lajos király tetszését is elnyerte, miszerint a főtemplom piros fényével úgy tündöklök, mint rózsza a liliumok között.¹⁴ Az egyház ügyeiben hagyta el a várat Kanizsai János (1387–1418) az apostoli király követeként, amikor 1414-ben a konstanzi zsinaton 160 főnyi kíséretével jelent meg. Érseksége alatt ejtette meg az első egyházlátogatást 1397-ben Antonius de Ponte sebenicói püspök és az erről felvett jegyzőkönyv az érsekség és káptalan életét bemutató fontos dokumentum lett.¹⁵ Az évek során újra megrongálódott székesegyházat Széchi Dénes (1440–1465) érsek építtette újjá Hunyadi János kormányzó anyagi segítségével, amelyet 1453-ban fényes segédlettel felszentelt.¹⁶ A kiváló diplomáciai érzékkel megáldott érsek a török fenyegető árnyékában, az ország békétlenkedő oligarchiái között igyekezett egyezséget teremteni, nem nagy eredménnyel.

A kiváló tudománnyal ékes Vitéz János (1465–1472) érsek, humanista főpaphoz illően a város újra felvirágzott és a szellemi és tudományos élet jeles személyiségeit képes volt vonzani.¹⁷ Gondja volt a székesegyház további építésére, a vár erődtímenyeinek megerősítésére és az érseki palota bővítésére, amit függőfolyosókkal és függőkertekkel varázsolt otthonossá. Érseki udvarához tartozó kanonokjai zömmel külföldi egyetemet végzett tudósok voltak, buzgalmuknak köszönhetően építkeztek és gazdagították a székesegyházat és a várost. Az érsek ösztönzésére, Mátyás király kérésére II. Pál pápa jóváhagyta a rövid életű egyetemet, a pozsonyi Academia Istropolitana, amelynek beiktatási ünnepségére Esztergomban került sor 1467. június 20-án. A jeles tanári kar soraiban láthatjuk Giovanni Gattit, Joannes Regiomonta-

¹¹ Rogerius mester Siralmas éneke. in A tatárjárás emlékezete. Vál. szerk. Katona Tamás. (Bp.) 1981. 111–152., 143. old.

¹² Knauz i. m. 1863–1866. I. f. 34. old.

¹³ Török I. i. m. 53. old.; Dercsényi–Zolnay i. m. 24. old.; Dékány Vilmos: Az esztergomi érsek és primások hazánk és egyházunk történetének tükrében. in Az esztergomi-budapesti főegyházmegye jubileumi névtára 1997. Esztergom, 1997. 46–109. old.

¹⁴ Dercsényi–Zolnay i. m. 25. old.; Török I. 74–75. old.; Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 97–98. old.

¹⁵ cf. Kollányi i. m. 1901.

¹⁶ Török I. i. m. 94. old. közli az oklevelet LXII. sz. alatt, amely eredetiben is megtalálható a Primási Levéltárban.

¹⁷ Beke Margit: Vitéz János esztergomi udvara. Esztergom Évlapjai Annales Strigonienses 1990. Vitéz János Emlékkönyv 59–77. további irodalommal és tanulmánnyal.

nust, Georg Schomberget és Marcin Bylica z Olkuszát. Az érsek híres könyvtárral és könyvmásoló műhellyel rendelkezett, ahol számos kódexmásolót foglalkoztatott. Kódexei és a palota kincsei Beckensloer János esztergomi (1472–1480), a későbbi salzburgi érsek útján külföldre kerültek. A vár újra királyi lakhelyé vált Beatrix királyné jelenléte folytán, hiszen rokona udvarában, Estei Hyppolit érsek (1486–1497), a ferrarai hercegnek időzött, akinek gazdagságáról, sok száz udvari katonájáról és zsoldosairól számadáskönyve tesz bizonyosságot.¹⁸

A mohácsi csata előtti évek utolsó nagy építkezése Bakócz Tamás (1497–1521) érsekhez, a konstantinápolyi pátriárkai cím viselőjéhez fűződik, aki székesegyházát – a reneszánsz építészet egyik fennmaradt, temetkezési helyéül megjelölt –, remekműmű kápolnával bővítette.¹⁹ Bár a székesegyház liturgiájában az egyházzene kezdettől fogva jelen volt, mégis bizonyíthatóan a XIV. század szolgálat biztos adattal. A székesegyházi orgonát éppen Bakócz Tamás cserélte újra, majd az ének- és zenekart is újjászervezte.²⁰ II. Gyula pápa halála után 1513-ban indult a pápaválasztáson, ahol a gyászszertartást ő végezte, de pápává X. Leót választották meg. Rómából az érsek magával hozta a keresztes hadjáratot meghirdető pápai bullát, amely a szerencsétlen Dózsa-féle parasztháborúba torkollott.

A XIV. század óta fenyegetően közeledő török hadak 1526-ban a mohácsi csatában vereséget mértek a magyar seregre. A csatában sok főpap jelen volt, többek között a sárospataki iskolában végzett nagy műveltségű, de világius főpap, Szalkai László esztergomi érsek (1524–1526), aki a csatában életét áldozta a törökkel szemben. Csátába indulása előtt beleegyezett, hogy a háború költségeire az egyház arany- és ezüstkincs készletén felül Szent Gelért ezüstkoporsóját is átadja kölcsönként II. Lajos királynak.²¹

Új központok kiépítése

Esztergomot a törökök nagy áldozatok árán, árulással foglalták el 1543. augusztus 9-én.²² Az érsekség, a székeskáptalan a prépostságokkal együtt a főegyházmegye védettebb városába, Nagyszombatba tette át székhelyét, így Esztergom és a „Magyar Sion” története külön szálon fut, hiszen a Magyar Sion fellegvára Nagyszombat, illetve Pozsony lett 1819-ig.

Esztergom török szandzsák központ lett.²³ A várost 1594-ben sikerült visszavenni Pálffy Miklós főkapitánysága alatt és ott találjuk Balassa Bálint költőt és Claudio Monteverdi zenészt is. 1606-tól újra a török birtokába kerül egészen 1683-ig. A törökök csodálattal írtak a Bakócz kápolna szépségéről – és aransodronnyal fedett rézserleghez hasonlították kupoláját –, amely annak köszönhető fennmaradását, hogy dzsámiként használták.²⁴

Esztergom török kézre kerülésével kezdetét vette az esztergomi főegyházmegye központjává váló Nagyszombat felvirágzása. A káptalan berendezkedett az új körülményeknek megfelelően. A város több új intézménnyel és épülettel gyarapodott, és a székesegyház szerepét a Szent Miklós templom vette át. Oláh Miklós érsek (1553–1568) a tudós humanista műveltségű főpap, a rekatolizáció híve a várost a múzsák lakhelyévé és az egyházi élet nyüzsgő színterévé változtatta.²⁵ Ő építette fel az érseki rezidenciát. Jelen volt a Tridenti Zsinaton, s a zsinat szellemének megfelelően felállította az első papnevelő intézetet 1566-ban, és vezetését az általa letelepített jezsuitákra bízta. Lippay György idejében (1642–1666) létesült a városban a Lippay-féle Központi Szeminárium, a ma Pesten működő szeminárium őse. Több egyházmegyei zsinatot ért meg a város, és a török által el nem foglalt csonka egyházmegyének településeinek egyházlátogatások alkalmával szerzett tapasztalatokat az érsek a hitterjesztés szolgálatába állí-

¹⁸ Nyáry Albert: A modenai Hyppolit kódexek. Századok III/1870. passim, V/1870 passim, VII/1874. passim. ennek alapján az érsekség gazdálkodásáról cf. Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest 1981. 114–238. old.

¹⁹ cf. Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz-kápolna. (Budapest) 1955.

²⁰ Zolnay László: A középkori Esztergom. Budapest 1983. 195. old.

²¹ Oklevél kiadva Török i.m. II. 97. old.

²² Némethy Lajos: Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézre. Esztergom 1898. 53. old.; Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom 1900. 24. old.

²³ Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Budapest 1943.

²⁴ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. 2. kiad. Budapest 1985. 311. old.

²⁵ Beke Margit: Oláh Miklós tevékenysége az esztergomi érseki székhelyben (1553–1568). Striginionium Antiquum 2 / 1993. 19–24. old.; Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Szerk. Mózses Hiba. Budapest, 1994.

tották. Telegdi Miklós (1573–1586) apostoli adminisztrátorként az első katolikus nyomdát létesítette a városban. Pázmány Péter érsek (1616–1637) a jeles hitvédő, szónok, író a városban hozta létre 1635-ben az úgynevezett nagyszombati egyetemet, amely napjainkban Budapesten működik. Fontosnak tartotta, hogy a magyar papnövendékek külföldön is szerezhessenek képzést, így alapította Bécsben a Collegium Pazmanianumot 1623-ban. Forgách Ferenc (1607–1615) külön könyvesházat épített, és ide helyezték el később a Lippay György által vásárolt Fugger-féle könyvtárat is.

Az érsekek a nagyszombati tartózkodást gyakorta cserélték fel a pozsonyival, mígnem a XVIII. században Pozsonyba, az akkori fővárosba költöztek, így nyilvánvaló, hogy az érsekek jelenléte sem tűnt el nyomtalanul. A Szent Márton székesegyház körül szerveződött középkori társaskáptalan, – amelynek a prépostja egyúttal tagja volt az esztergomi főkáptalannak is – a XVII. századra szétzilálódott, ezért Lippay György érsek megújította. A templom nem véletlenül kapta a koronázó jelzőt, ugyanis itt végezték az érsekek a XVII–XVIII. században a koronázási szertársásokat. Nagy tiszteletnek örvendett a dómhoz épített Alamizsnás Szent János kápolnája, ahol a Szent részére Pázmány Péter ezüstkoporsót készíttetett és síremléket emeltetett fölé, amelynek kriptájába szívesen temetkeztek az esztergomi érsekek. A főoltárt Eszterházy Imre cserélte fel a Georg Raphael Donner-féle Szent Márton szoborcsoporttal. Szelephényi György (1666–1685) pedig a papságra készülőknek új szemináriumot létesített Emericanum néven (1682). Az érsekeknek két palotájuk volt a városban, az egyik a nyári lak, amelyet Lippay csodálatos szabadtéri szobrokkal látott el és ezt újította fel Barkóczy primás. Az érsekeknek nem állt szándékukban elhagyni e várost, ezt bizonyítja, hogy Batthyány József (1776–1799) új primási palotát építtetett Melchior Hefele tervei alapján 1778–1781 között és itt helyezte el értékes könyvtárát, valamint az ország területéről gyűjtött és vásárolt kéziratanyagát.

Esztergom városa 1683. október 27-én szabadult fel a török uralom alól, amikor Lotharingiai Károly és Sobieski János győztes csatát nyert.²⁶ Másnap a romokban lévő templomot felszentelték és a Bakócz-kápolnában Sobieski Te Deumot intonált hálaadásként. A város azonban oly mértékben pusztult el, hogy nem szándékoztak visszatérni egyik városrészből sem, mentségül szolgáljon az, hogy Esztergom várát és az Érseki Vízivárost erődítmény címen a király foglalta le és a tulajdonviszonyok sokáig nem rendeződtek. Mégis a város újjáéledéséhez nagymértékben járultak hozzá az érsekek és kanonokok. A városban az érseki és káptalani birtokok rendezésére és kezelésére prefektus lakott a Vízivárosban.²⁷ A XVIII. században a ferencesek Szent Anna és Szent Kereszt templomainak és kolostorainak, a jezsuiták kolostorának és templomának az építése folyt, akárcsak a szentgyörgyemezei templom, valamint a szenttamási kápolna Galgóczy János bőkezűségéből.²⁸ A Bakócz-kápolnában az alapítványi misék elmondására javadalmas papot nevezett ki az érsek, közülük Széless György neve emelkedik ki, aki a székesegyház akkori állapotát részletesen leírta.²⁹

Az új templom építésének tervével Barkóczy József (1761–1766) hercegprimás foglalkozott. A székesegyház köré építendő érseki paloták, szemináriumok és kanonoki házak együttesének gondolata benne merült föl és a tervezéssel Franz Anton Hillebrandt építész bízta meg.³⁰ A vár tulajdonjogát Mária Terézia végül 1761. október 15-én átadta az érsekségnek, így az építkezés elkezdődhetett. A szentély és az alapfalak lerakása megtörtént, viszont az érsek halála félbeszakította az elkezdett munkát. Mivel a királynő nem töltötte be az érseki széket, így a templomot 1768–1771 között igen szerény formában ő fejeztette be.

Batthyány József érsek (1776–1799), aki már az esztergomi főegyházmegyéből kiharított besztercebányai, szepesi és roznói püspökségek létrejötte után foglalta el érseki széket, nem látta lehetőségét az esztergomi visszatérésnek. A feloszlott jezsuita rend tulajdonát képező vízivárosi templomot és kolostort II. József 1780-ban átadta az érsekségnek, és ez lett otthona

²⁶ *Beke Margit*: Esztergom felszabadulás 1683-ban. Vigília 1984. 64–66. old.

²⁷ *Villányi Szaniszló*: Három évtized Esztergom-megye és város múltjából 1684–1714. Esztergom, 1892. 13. old.

²⁸ *Pálinkás László*: Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei. Budapest, 1937. 281. old.

²⁹ *Ludovicus Némethy*: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis. Strigonii 1894. 300., 306. old., cf. Széless i.m.

³⁰ *Meszlényi i.m.* 119. old.; *Pálinkás i.m.* 51. old.; *Prokopp Gyula*: Az esztergomi primási Bazilika. In: Az esztergomi főegyházmegye névtára és évkönyve 1982. Esztergom, 1982. 495–498. old.

a mai érseki székhelynek. Bizonyos fellendülést hozott a városban, hogy Barkóczy érsek támogatásával könyvnyomdát működtetett a Royer család, és itt tevékenykedett a feloszlatott pálos rend tagja, Mak Domokos, mint Baththyány József térképésze, valamint az, hogy Katona István történész is itt lakozott.

Újra az ősi székvárosban

Károly Ambrus (1808–1809) beiktatása e városban történt ugyan, de nem lakozott itt. Ő az utolsó érsek, aki még hadbaszállt a napóleoni háborúk idején és így halt meg, de már a városban temették el. Végül Rudnay Sándor erdélyi püspök azzal a feladattal kapta meg érseki kinevezését (1819–1831), hogy a káptalant és az érsekséget költöztesse vissza ősi székvárosába. A prépostságok a török idők alatt teljesen szétzilálódtak és később nem tudták azokat helyreállítani, de címeik továbbra is fennmaradtak az esztergomi főkáptalanban. Rudnay érsek felszólította a Nagyszombatban lévő kanonokjait, hogy beiktatásán kötelesek megjelenni, és átköltözésüket 1821. július 1-jéig megejteni. Az érsekek nem felejtkeztek el Nagyszombatról, amely helynökségként funkcionált, ezután pedig Kopácsy József társaskáptalant szervezett a székesegyház köré. Az átköltözéssel megkezdődött Esztergom klasszicista arculatának formálása, aminek első lépése volt a Bazilika és környékének megtervezése – Kühnel Pál és Packh János elgondolásai alapján –, valamint a Bazilika alapkövetétele 1822. április 22-én.³¹ A várhegy rendezése során került elő az a kegykép, amely a Bakócz-kápolna ékesége és gyógyulások szimbóluma. A székesegyház felszentelésére szánta Ludwig von Beethoven Missa sollemnisét 1823-ban, és felajánlotta a primásnak, mivel azonban a felszentelésre még sokat kellett várni és minden pénzre szükség volt ezért az érsek azt el nem fogadhatta. Az építkezést Kopácsy József (1838–1847) folytatta szerényebb mértékben és a keresztet feltűzhetette a kupolára. A szentéletű Hám János (1848–1849) kinevezett érsek a forradalom és szabadságharc miatt nem tudott mással foglalkozni, mint a nemzeti ügyeivel és mert hamar lemondatták. Scitovszky János (1849–1866) érseknek jutott a feladat, hogy felszentelje a készen álló bazilikát. Az 1856. augusztus 31-i pompás ünnepségen Liszt Ferenc Esztergomi miséje csendülhetett fel a mester vezényletével, amelyen a magyar főpapok koszorúján kívül megjelent Othmar Rauscher bécsi érsek és Ferenc József császár.³² A Bazilika Simor János érseksége (1867–1891) idejében készült el teljesen. Ő rendelte el az oszlopos előcsarnok és a két torony építését Hild József tervezésében, és végül 1869. november 1-jén a zárókö beillesztésével külsőleg befejezettek nyilvánította a „Magyar Sion” építését. A halhatatlan elődöknek emléket állított az előcsarnokban szobraik felállításával és a négy XIX. századi építkező primásnak köbевésétt címerével e feliratok kíséretében: Rudnay Coepit, Kopácsy Continuavit, Scitovszky Consecravit, Simor Consummavit.

A székesegyházon kívül a város épületeit és intézményeit is gazdagították a főpásztorok, ide sorolható a Kopácsy által létesített Tanítóképző Intézet, a várhegyen elkészült szeminárium a papnövendékek részére, a Hild József tervezte káptalani és érseki könyvtárak őrzésére szolgáló emeletes Bibliothéka épülete 1853-ban. Simor hercegprímás,³³ a híres mecénás ezután gondolhatott a primási palota bővítésére és belső díszítésére, amely kifinomult műízlését ma is dicséri. Ebben az épületben biztosított helyet modern állványok megtervezésével és berendezésével az érsekek gazdag egyházi levéltárának, valamint saját, később róla elnevezett könyvtárának. A múlt értékeinek megbecsülése jeléül az érsekek és az esztergomi főkáptalan gazdag gyűjteményéből és vásárlások útján szerzett műkincsekből megnyitotta a Kincstárat és megalapította a Keresztény Múzeumot. Ez az idő kedvezett a műszáknak, hiszen a tudományak, a művészetnek középkori fényéből sikerült valamit visszavarázsolni. Püspökkari tanácskozások³⁴, tartományi zsinati összejövetelek résztvevői élénkítik a várost, amikor a kor egyházi és társadalmi kérdéseire keresnek feleletet. Katolikus kiadványok indulnak hódító

³¹ *Edvi Illés Gyula: Az esztergomi főszékesegyház.* In: Primás-Album Dr. Serédi Jusztinián Magyarország bíbornok hercegprímása tiszteletére. Szerk. Országos Katolikus Szövetség. Budapest, 1928. 151–177. old.

³² *(Fekete Mihály): Memoria basilicae Strigoniensis anno 1856. die 31. Augusti consecratae.* Pestini, 1856.

³³ cf. *Emlékkönyv Simor János bíboros-hercegprímás aranymiséjének emlékére.* Esztergom, 1886.; *Simor János emlékkönyv.* In: *Strigonium Antiquum* 1/1992.

³⁴ A püspökkari tanácskozások történetére vonatkozóan cf. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1948. I–III. Sajtó alá rend. bev. *Beke Margit.* München–Köln–Budapest, 1992–1996. (*Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIV.*)

Esztergom. Szent-István-nap, 1937.

újtukra a Religio és Nevelés című periodikát érsekek és esztergomi kanonokok támogatják, nem egyszer szerkesztik, a „Magyar Sion” pedig Knauz Nándor esztergomi kanonok és egyik jeles munkatársa Prohászka Ottokár szerkesztésében indult el, aki a városban teológiai tanár. Valóságos alkotói műhely bontakozott ki az egyháztörténelmi kutatásokkal és publikációkkal. Knauz mellett Fraknói Vilmos, Némethy Lajos és Pór Antal kutatásai jelentősek, akik Simor János érsek támogatását élvezték. Nem véletlen az sem, hogy a mindenkori hercegprímás a Szent István Társulatnak védnöke, a Szent István Akadémiának elnöke, és a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt.